

SAAMEN KIELEN ASEMA POHJOISMAISSA

Mikko Korhonen, Helsinki

Saamelaiset eli lappalaiset asuvat neljän valtakunnan, Norjan, Ruotsin, Suomen ja Neuvostoliiton alueella Fennoskandian tunturijonoa sekä Pohjanmeren ja Pohjoisen Jäämeren rannikkoa myötäilevällä vyöhykkeellä, joka 150 - 300 km leveänä ulottuu Keski-Skandinaviasta Jemtlandin ja Sör-Tröndelagin lääneistä Kuolan niemimaan itärannikolle. Heidän lukumäärästään esiintyy monenlaisia arvioita 30 000:n ja 70 000:n väliltä riippuen siitä, mikä katsotaan saamelaisuuden kriteeriksi. Saamelaisten lukumäärä lieenee kuitenkin hiljaisessa nousussa, ja nyt heitä on enemmän kuin koskaan aikaisemmin. Heidän laajan asuma-alueensa karut arktiset olosuhteet ovat asettaneet tiukat ekologiset rajat väestönkasvulle ja asukastiheydelle, ja vasta teknistyneen yhteiskunnan tuoma suurempi riippumattomuus luonnosta on tehnyt mahdolliseksi väestön nopean lisääntymisen myös Lapissa. Lisäys ei kuitenkaan koske ensisijaisesti saamelaisia, vaan uudisasukkaita.

Saamelaiset ovat vähemmistökansallisuus ei ainoastaan isäntävaltioissaan, vaan koko asuma-alueellaan. Niinpä Suomen saamelaisalueella, jonka muodostavat Sodankylän, Inarin, Utsjoen ja Enontekiön kunnat, saamelaisten osuus koko väestöstä on n. 20 %. Ruotsissa, Norjassa ja Kuolan niemimaalla vastaavat luvut ovat vielä paljon pienemmät. Vain joillakin harvaanasutuilla ja syrjäisillä paikkakunnilla saamelaiset ovat enemmistönä, esim. Suomessa Utsjoen kunnassa.

Saamelaiset ovat Fennoskandian vanhimpia tunnettuja asukkaita. Heidän nykyiselle asuinalueelleen on skandinaavien, suomalaisten, karjalaisten ja venäläisten uudisasukkaiden virta jatkunut jokseenkin keskeytymättä ainakin keskiajalta alkaen. Enemmistöväestöjen paineessakin saamelaiset ovat ihmeteltävän hyvin säilyttäneet kielensä sekä myös perinnäistä kulttuuriaan ja elinkeinojaan. Karkean arvion mukaan nykyään saamelaisiksi laskettavista vajaat 20 000 puhuu äidinkielenään saamea.

Useimmat saamelaiset ovat kaksikielisiä. Saamen lisäksi he hallitsevat yleensä isäntämaansa pääkieltä. Monet osaavat kolmea kieltä. Tavalisia yhdistelmiä ovat saame - suomi - norja sekä saame - suomi - ruotsi ja joillakin vanhoilla koltilla saame - suomi - venäjä. Aivan harvinais-

ta ei ole myöskään kahden saamelaiskielen taito, esim. yhdistelmät inarinsaame - pohjoissaame - suomi sekä luulajansaame - pohjoissaame - ruotsi.

Saamen kieli jakautuu lukuisiin murteistoihin, jotka eroavat toisistaan niin paljon, ettei niiden välillä ole aina keskinäistä ymmärrettävyyttä. Erot ovat suunnilleen yhtä suuret kuin esim. itämerensuomalaisten kielten keskinäiset erot. Tämä seikka on vaikeuttanut saamen kielen kirjallisen viljelyn ja yhteiskunnallisen statuksen kehitystä. Kaikille murteille yhteisen kirjakielen luominen on osoittautunut mahdottomaksi. Puhujamäärältään ja maantieteelliseltä levikiltään suurin murteisto, pohjois- eli norjansaame, on myös kirjallisesti kehittynein ja merkittävin. Sitä käytetään Pohjois-Norjassa, Pohjois-Ruotsissa ja Suomessa. Omat kirjakielensä on lisäksi Keski-Skandinaviassa puhuttavalla eteläsaamalla, luulajansaamalla, Inarin vesistöalueella puhuttavalla inarinsaamalla sekä Inarin pitäjän itäosissa puhuttavalla koltansaamalla.

Saamenkielisiä kirjoja on painettu 1600-luvulta alkaen, ja kielen puhujamäärän vähäisyyteen nähden saamenkielinen kirjallisuus on kasvanut kunnioitettavan suureksi. Se että saameakirjallisesti on alettu viljellä jo noinkin varhain, perustuu osittain innokkaaseen kristilliseen käännytys- ja lähetystoimintaan, osittain Ruotsin ja Norjan haluun vakiinnuttaa valta-asemansa kiistanalaisilla pohjoisilla rajamailla. Muuten isäntävaltioiden asenne saamen kieleen on historian kuluessa vaihdellut suuresti alentuvasta suvaitsevuudesta jyrkkään torjuntaan. Uskonnollisessa elämässä saamen kielen viljelyä taas on jopa tehokkaasti edistetty. Lähes kaikki saamen kielen aseman parantamiseen tähtäävät toimenpiteet aina 1800-luvun lopulle saakka lähtivät kirkonmiesten piiristä. Sen sijaan maallinen esivalta on useimpina aikoina suhtautunut perin nurjasti saamen kieleen. Tällä kielellä ei vielääkään ole yhdessäkään maassa minkäänlaista oikeudellista tai virallista asemaa. Viime aikoihin asti saamen kielen ja saamenkielinen kouluopetus on parhaimmillaankin ollut parin vapaaehtoisin viikkotunnin sallimaa askartelua. Pahimmissa tapauksissa lapsilta on rangaistuksen uhalla kielletty saamen puhuminen koulussa niin tunneilla kuin vapaa-aikanakin. Näkyvää parannusta on saatu aikaan vasta 1970-luvulta alkaen.

Saamen kielen aseman kohentumiseen viimeisten kymmenen vuoden aikana on vaikuttanut kaksi tekijää: ensinnäkin yleisten asenteiden muuttuminen kai-

kissa pohjoismaissa suvaitsevammiksi vähemmistöjä kohtaan ja toiseksi etenkin saamelaisten oman aktiivisuuden huomattava lisääntyminen. Saamelaisilla on kyllä ollut omia järjestöjä jo vuodesta 1904 alkaen, jolloin Ruotsissa perustettiin lähinnä Västerbottenin läänin porosaamelaitten etuja ajamaan Vilhelminan - Åselen yhdistys. Mutta järjestöjen toiminta jäi pitkäksi aikaa hajanaiseksi ja niiden vaikutus lähinnä paikalliseksi. Ratkaisevaa käännettä merkitsi Jokkmokkissa v. 1953 pidetty pohjoismainen saamelaiskonferenssi, josta alkoi yhä jatkuva saamelaiskonferenssien sarja. Vasta näissä konferensseissa on käynnistynyt tehokas yhteistyö neljän valtakunnan saamelaisvähemmistöjen yhteisten etujen ajamiseksi. Esillä ovat olleet taloudelliset, oikeudelliset, kieli- ja kulttuurikysymykset. Pysyvämmäksi yhteiselimeksi perustettiin toisessa saamelaiskonferenssissa, joka pidettiin Karasjoella v. 1956, Pohjoismaiden saamelaisneuvosto. Se saa taloudellista tukea valtioilta ja sillä on nykyään pysyvä sihteeristönsä. Ensisijaisesti tutkimus- ja tiedotustehtäviin perustettiin v. 1973 Pohjoismainen saamelaisinstituutti, joka toimii Koutokeinossa ja tekee selvityksiä saamelaisten elinympäristöstä, yhteiskunnallisista ja taloudellisista oloista, oikeudellisesta asemasta sekä kieli- ja kulttuuriasioista. Näillä virallisilla elimillä on ollut huomattava aktivoiva vaikutus saamelaisten kansalais-toimintaan.

Saamelaisjärjestöt ovat saaneet pyynnöissään tukea ja solidaarisuudenosoituksia myös kansainvälisiltä organisaatioilta. Saamelaiset ovat havainneet, etteivät heidän ongelmansa ole ainutkertaisia, vaan että maailmassa on toki muitakin samantapaisten vaikeuksien kanssa kamppailevia väestöryhmiä. 1960-luvulta alkaen he ovat olleet mukana Euroopan vähemmistöunionin työssä, ja 70-luvulla on organisoitunut maailmanlaajuinen alkuperäiskansojen yhteistoiminta, johon saamelaiset ovat aktiivisesti osallistuneet. Tästä yhteistoiminnasta on versomassa näkyvä ja vaikuttava liike, jota alkuperäiskansojen isäntävaltiot eivät voi jättää huomiotta. Kuvaavaa on, että keväällä 1981 Australiassa pidetyssä kokouksessaan Maailman alkuperäiskansojen neuvosto vaati itselleen edustusta Yhdistyneisiin Kansakuntiin, toistaiseksi kuitenkin tuloksetta.

Saamelaisten oma aktiivisuus ja näkyvä kansalaistoiminta on herättänyt myös pohjoismaiden pääväestön. Asiallinen tiedotus on muuttanut realistisemmiksi ne perin hämärät ja usein ennakkoluulojen sävyttämät tai roman-

tisoivat käsitykset, joita saamelaisista aikaisemmin yleisesti esiintyi. Tiedon myötä myös asenteet ovat muuttuneet ymmärtävämmiksi. Tämän ansiosta varsinkin kulttuurin ja koulutuksen alalla on lyhyessä ajassa edetty jättiharppauksin. Sen sijaan taloudellisissa ja oikeudellisissa asioissa näkyy vallitsevan rautainen laki: milloin saamelaisten ja enemmistön tai saamelaisten ja valtion edut joutuvat vastakkain, vahvempi voittaa ja saamelaiset häviävät. Tästä on saatu jatkuvasti selviä näyttöjä. Perusteelliset oikeushistorialliset selvitykset ovat osoittaneet, että Suomen ja Ruotsin saamelaisilla on itse asiassa kiistaton omistusoikeus entisten lapinkyläjen maihin ja vesiin (Hyvärinen 1979, Samenes og sameområdets rettslige stilling historisk belyst 1977). Kuitenkin nämä alueet katsotaan yleensä nykyään valtion omaisuudeksi, eivätkä tämän asiointilan oikaisuyritykset ole johtaneet mihinkään tuloksiin. Tuoreessa muistissa ovat myös Altan viimevuotiset tapahtumat. Tukiessaan saamelaisten kulttuuria ja koulutusta valtaväestö lääkitsee huonoa omaatuntoaan suhteellisen halvalla ja mukavasti: sen ei tarvitse tinkiä niistä taloudellisista ja oikeudellisista eduista, jotka se on Lapissa itselleen ottanut. Joka tapauksessa saamelaisten kannalta kieli-, kulttuuri- ja koulutusolojen kohentaminen on ollut mitä tervetulleinta, sillä juuri näiden asioiden varassa saamelaisuus olennaisesti lepää.

Suomessa esitti saamelaiskomitea v. 1973 valmistuneessa mietinnössään hyvin pitkälle meneviä toimenpiteitä Suomen saamelaisten aseman parantamiseksi ja pahimpien epäkohtien korjaamiseksi. Suurin osa ehdotuksista on jäänyt toteutumatta. Komitea esitti mm. saamen kielen saattamista viralliseksi kieleksi suomen rinnalle saamelaisalueella (Inarin, Utsjoen ja Enontekiön kunnissa sekä Sodankylän kunnan pohjoisosassa). Tämäkään ehdotus ei ole toteutunut. Sen sijaan esitys saamelaisten itsehallinnon järjestämiseksi johti saamelaisvaltuuskunnan perustamiseen. Saamelaisvaltuuskunta on eräänlainen parlamentti, jonka jäsenet valitaan vaaleilla, joissa vain saamelaisilla on äänioikeus. Se antaa lausuntoja ja tekee aloitteita saamelaisista koskevissa asioissa. Sen sijaan päätösvaltaa sillä ei ole.

Koulutuksen kehittäminen on edistynyt ripeimmin. Laajan selvityksen saamelaisten koulutuksen järjestämisestä esitti Saamelaisten koulutuksen kehittämistoimikunta v. 1971 valmistuneessa mietinnössään. Osittain sen ehdotuksia konkretisoimaan opetusministeriö asetti Saamen kielen opetus-

suunnitelmatoimikunnan, joka kaksiosaisessa mietinnössään 1973 - 74 esitti yksityiskohtaiset opetussuunnitelmat sekä saamen kielen että saamenkielistä peruskouluopetusta varten. Mietintöä on sittemmin vielä täydennetty lukion opetussuunnitelmalla. Näiden suunnitelmien tarkoituksena on ollut turvata saamelaisille mahdollisuus saada äidinkielessään ja äidinkielellään opetusta esikoulusta ylioppilastutkintoon saakka. Ehdotukset ovat toteutuneet vain osaksi. Esteenä ovat vanhentuneet ja jäykät koululait, jotka nykyisellään kohtelevat varsin nurjasti saamelaisnuoria. Erilaistet poikkeus- ja kokeilusäädösten turvin saamenkielistä opetusta on voitu kuitenkin tuntuvasti lisätä. Utsjoen saamelaislukiossa on jo mahdollista ottaa saamen kieli ylioppilastutkinnon aineeksi.

Nimenomaan saamen kielen alkeisopetuksen kehittämistä on pidetty tärkeänä. Äidinkielen häiriötön ja monipuolinen kehitys on välttämätön lapsen myöhemmälle kehitykselle. Omaksuessaan kielen lapsi omaksuu maailmankuvan sekä välineet tämän kuvan täydentämistä ja persoonallisuutensa kehittämistä varten. Vieraskieliseen kouluun joutuminen voi käydä hyvin kohtalokkaaksi. Äidinkielen luonnollinen kehittyminen katkeaa, vieraan kielen omaksuminen on työlästä ja hidasta eikä välttämättä onnistu täydellisesti, jolloin lapsi jää "puolikieliseksi" (termi on Nils Erik Hansegårdin, ks. Hansegård 1968). Tästä saattaa olla pysyvää haittaa myöhemmälle kehitykselle. Sen ovat lukuisat saamelaislapset saaneet katkerasti kokea. Kuinka merkittävästä asiasta on kysymys, se on lähes dramaattisella tavalla käynyt ilmi eräissä kokeiluissa, joita Suomen Lapissa on suoritettu saamen kielen opetuksen kehittämiseksi. Kansainvälisenkin huomion arvoinen on esim. koltansaamen opetuskokeilu, joka on parhaillaankin käynnissä Severtijärven peruskoulussa. Selostan sitä seuraavassa hieman lähemmin. Tiedot perustuvat niihin raportteihin, joita kokeilun johtoryhmän jäsenenä olen saanut kokeilua suorittavilta opettajilta.

Taustaksi todettakoon, että koltansaame oli 1970-luvun alkupuolella saakka kirjoittamaton kieli. Harvat painetut lähteet, 1800-luvulla julkaistu kyrillisillä kirjaimilla painettu evankeliuminkäännös, vaikealuokuisella foneettisella transkriptiolla painetut satukokoelma ja sanakirja, jotka on tarkoitettu lähinnä tutkimuksen lähteiksi, ovat olleet tavallisen koltansaamelaisen tavoittamattomissa. Käytännöllistä kirjakieltä ei ole ollut, eikä näin ollen myöskään oppimateriaalia, ei edes aikuisten

alkeisoppikirjaksi sopivaa, saati sitten koulukäyttöön luontuvaa. Useimmat lapset osasivat kouluun tullessaan suomea hyvin heikosti, jotkut eivät lainkaan. Kuitenkin kaikki opetus oli ensimmäisestä koulupäivästä alkaen suomenkielistä. Niistä opettajista, jotka maltoivat viipyä paikakunnalla useamman vuoden, jotkut opettelivat korvakuulolta jonkin verran koltansaamea, lähinnä irrallisia fraaseja. Oppimateriaalin puuttessa systemaattinen opiskelu oli luonnollisesti mahdotonta ilman kielitieteellistä erikoiskoulutusta. Useimmissa tapauksissa koulutulokkaalla ja opettajalla ei siis ollut yhteistä kieltä. Vaikka lapset muutaman vuoden kuluessa oppivat sen verran suomea, että saattoivat jossakin määrin seurata opetusta, oli tulos useimmissa tapauksissa masentava. Äidinkielen taito ruostui, suomea ei opittu kunnolla, monet jäivät pahasti jälkeen tavoitteista kaikissa aineissa. Lapset vieraantuivat suomalais-tyylisessä asuntolaelämässä kolttakulttuurista ja äidinkielestään, mutta heille ei annettu myöskään välineitä suomalaisen yhteiskunnan vaatimaan jatko-opiskeluun.

Koltansaamen kirjakielen perusta luotiin kielitieteilijäin ja kolttien yhteisin ponnistuksin 1970-luvun ensi vuosina. Kouluhallituksen tuella ryhdyttiin tuottamaan oppimateriaalia, ensin aapinen ja opettajien ja yleensä aikuisten käyttöön tarkoitettu oppikirja, joka sisälsi lyhyen kieliopin, tekstejä ja sanaston, sitten erilaisia lukemistoja. Systemaattinen opetuskokeilu käynnistettiin. Koulutulokkaat jaettiin kahteen ryhmään sen mukaan, kumpi kieli, koltansaame vai suomi oli heillä vahvempi. Suomenkielisten opetus eteni normaalin opetussuunnitelman mukaisesti, mutta saamenkieliset saivat lukemisen ja kirjoituksen alkeisopetuksen äidinkielellään. Helsinkiläissyntyiselle luokanopettajalle, joka luonnollisestikaan ei hallinnut koltansaamea täydellisesti, palkattiin avuksi syntyperäinen koltansaamelainen kansakoulun käynyt tuntiopettaja. Suomen kielen lukemista ja kirjoitusta lapsille alettiin opettaa vasta sitten, kun he olivat saaneet äidinkielellään riittävän valmiuden eli II luokan syyslukukauden lopussa. Koltansaame säilytettiin kuitenkin opetusaineena aina VI luokkaan saakka.

Kävi ilmi, että ne koltankieliset lapset, jotka saivat alkeisopetusta äidinkielellään, oppivat keskimäärin huomattavasti nopeammin lukemaan ja kirjoittamaan kuin ne kolttalapset, jotka aloittivat suomenkielisissä ryhmissä. Kiintoisaa on, että opittuaan kerran luku- ja kirjoitustaidon

äidinkielellään koltttalapset siirsivät nämä taidot vaivattomasti suomen kieleen. Heidän menestyksensä suomen kielessä oli huomattavasti parempi kuin aikaisempien ikäluokkien, jotka eivät olleet saaneet koltansaamen alkeisopetusta. Testitulokset osoittivat, että V - VI luokalla nämä koltttalapset olivat suomenkielisten luokkatoveriensa veroisia. Äidin-kielen ja kolttakulttuurin opettaminen näytti vahvistavan koltansaamelaiten oppilaiden itseluottamusta sekä vaikuttavan positiivisesti heidän luovuuteensa sekä persoonallisuutensa kehittymiseen. Ei siis ihme, että kielitaidon kehittymisen myötä muukin koulumenestys parani.

Koltansaamen kouluopetuksen käynnistymisellä oli positiivisia seurannaisvaikutuksia koko kolttayhteisöön. Aikuisväestössäkin heräsi kiinnostus omaa kieltä ja perinnettä kohtaan. Unohtumassa olleet joiut, laulut, tanssit ja leikit pääsivät jälleen arvoonsa ja niitä alettiin harjoitella. Kolttayhteisön sisäinen kanssakäyminen vilkastui, koltat aktivoituivat, vuosisatoja vaivannut alemmuudentunto alkoi väistyä itseluottamuksen tieltä. Kylällä syntyi oma koltankielinen monisteena ilmestynvä lehti, joissakin pirteissä kirjoiteltiin muistiin kansansatuja, toisissa kolttien historiaa ja toisissa käännettiin ortodoksista hartauskirjaa koltansaameksi.

Sevettijärven kokeilu on omiaan vahvistamaan sitä käsitystä, että tie maailmankuvan rakentamiseen ja vieraiden kielten oppimiseen käy äidinkielen kautta. Näin ollen oikeus äidinkieliseen alkeisopetukseen olisi voitava turvata kaikissa oloissa. Yksikään sellainen kieli, jonka edes muutama lapsi on omaksunut äidinkielekseen, ei voi olla niin vähäinen, ettei sille kannattaisi luoda alkeisopetuksen välineitä.

Niillä saamelaiskielillä, joilla on takanaan vankka kirjallinen traditio, ei ole ollut sellaisia ongelmia kuin koltansaamalla. Kaikissa pohjoismaissa saamen kielen opetuksen asema on vahvistunut. Norjassa on Ruijan saamelaisalueella vuodesta 1967 alkaen annettu saamenkielistä alkeisopetusta, ja ylemmillä asteilla saamen kieli voi olla oppiaineena. Karasjoella on vuodesta 1968 toiminut erityinen saamelaislukio. Eteläsaamelaisten asuma-alueella Snåsassa toimii saamelaiskoulu, jonka opetusohjelmaan kuuluu eteläsaame ja saamelaiskulttuuri. Ruotsissa on jo kauan ollut erityisiä saamelaiskouluja, joissa saamen kielen ja saamelaiskulttuurin opetus on huomattavalla sijalla. Varttuneempaa väkeä varten on Inarissa saamelaisten kristillinen kansanopisto, ja Jokkmokkissa saame-

laisessa kansanopistossa opetetaan saamea, vaikka opetuskielenä onkin ruotsi.

Pohjoismaiden korkeakoululaitoksessa saamen kielellä on perinnäisesti vahva asema. Helsingin, Upsalan ja Oslon yliopistoissa saamen kieltä on opetettu ja tutkittu viime vuosisadalta saakka, yleensä kuitenkin vain osana suomalais-ugrilaista kielentutkimusta. Niinpä esim. yhdessäkään Suomen yliopistossa tai korkeakoulussa ei ollut yhtään päätoimista saamen opettajaa ennen vuotta 1970. Kun sitten valtiovalta vihdoinkin heräsi huomaamaan saamen kielen ylimmän opetuksen tehostamisen välttämättömyyden esim. opettajien koulutuksen vuoksi, saatiin useita korkeakouluvirkoja saamen kieleen lyhyessä ajassa. Oulun yliopistoon perustettiin v. 1970 saamen kielen ja saamelaiskulttuurin lehtoraatti ja muutamaa vuotta myöhemmin apulaisprofessori, joka tänä vuonna muuttuu professoriksi. Myös Helsingin yliopisto ja Rovaniemen korkeakoulu ovat saaneet saamen kielen lehtoraatin. Samansuuntaista on ollut kehitys myös Ruotsissa ja Norjassa. Saamen kieli kuuluu nykyään Upsalan, Uumajan, Oslon ja Tromssan yliopistojen sekä Altan opettajainvalmistuslaitoksen opetusohjelmaan. Tätä sinänsä myönteistä kehitystä on varjostanut vain yksi epäkohta: useimpiin perustetuista viroista ei ole saatu vielä päteviä haltijoita. Nämä virat ovat senluonteisia, että ne edellyttävät tavanomaisen pätevyyden ohella täydellistä saamen kielen taitoa, jota aniharvoissa tapauksissa on muilla kuin syntyperäisillä saamelaisilla. Akateeminen opiskelu on ollut saamelaisväestön keskuudessa viime aikoihin saakka perin harvinaista - pääasiassa juuri saamenkielisen alkeisopetuksen puutteen tai riittämättömyyden vuoksi. Kielitieteellisen koulutuksen saaneita saamelaisia ei ole vielä tarpeeksi.

Saamen kielen tutkimusta harjoitetaan myös yliopistojen ja korkeakoulujen ulkopuolella. Koutokeinossa toimivassa Pohjoismaiden saamelaisinstituutissa on käynnissä useita kielitieteellisiä hankkeita, mm. saamen kielen syntaksin ja fraseologian tutkimus, Koutokeinon kielitutkimus, saamen kielen arkiston kokoaminen ja kielitestien laatiminen. Lisäksi instituutissa toimii pohjoismaisen saamen kielen lautakunnan sihteeristö. Lautakunnan pääteemoja ovat ortografia, pohjoismainen yhteistyö, sanakirjat, kielioppi ja saamen kielen asema. Kielilautakunta on edustettuna Pohjoismaisessa kielisihteeristössä ja sillä on tarkkailijan asema Norjan kielineuvostossa. Kielilautakunnan merkittävimpiin saavutuksiin kuuluu

pohjoissaamen oikeinkirjoitusjärjestelmän yhtenäistäminen. Aikaisemmin oli nimittäin käytössä kolme erilaista kirjoitustapaa: 1800-luvulta periytyvä Friisin järjestelmä, jota varsinkin vanhempi polvi käytti mielellään, Ruotsissa ja Norjassa v. 1948 virallisesti käyttöön otettu Bergslandin ja Ruongin järjestelmä sekä Suomessa käytetty Ravilan ja Erkki Itkosen kehittämä järjestelmä. Yhtenäisen kirjakielen luomisen esteenä oli pohjoissaamen puhujien jakautuminen kolmen valtakunnan kesken. Pääkielistä, suomesta, ruotsista ja norjasta, omaksutut kirjoitustottumukset määräisivät, millä tavoin saamea missäkin kirjoitettiin. Kirjoitustavan yhtenäistämisestä sinänsä on keskusteltu kauan. Usein tunnuseikat ja tradition voima ovat estäneet järkevien päätösten syntymisen. Niinpä sellaiset vähäpätöiset asiat, kuin onko sanan alussa kirjoitettava *p*, *t* ja *k* vai *b*, *d* ja *g*, ovat saattaneet nousta ylipääsemättömiksi arvovaltakysymyksiksi. 1970-luvulla pyrkimys yhteispohjoismaiseen ortografiaan vahvistui ja syntyi edellytykset tyydyttävälle ratkaisulle. Asiaa kehiteltiin kielilautakunnassa monien vuosien ajan. Erilaisia ortografisia systeemejä kokeiltiin, ja ne kiersivät lausunnoilla. Lopulta päädyttiin ratkaisuun, joka on eräänlainen kompromissi aikaisemmasta suomalaisesta ja ruotsalais-norjalaisesta järjestelmästä. Kesäkuussa 1978 Arjeplogissa kokoontunut kymmenes saamelaiskonferenssi hyväksyi uuden järjestelmän käyttöön.

Suomessa puhuttavien saamelaiskielten, pohjois-, inarin- ja koitansaaamen, erityiskysymyksiä varten toimii Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen yhteydessä saamen kielen lautakunta, joka tehtäviltään ja kokoonpanoltaan periaatteessa vastaa suomen ja ruotsin kielten lautakuntia. Tutkimuskeskus on käynnistänyt myös kielenkäytön neuvonnan. Esikuvana on kielitoimiston harjoittama suomen kielen neuvonta ja ruotsin kielen toimiston harjoittama ruotsin kielen neuvonta. Saamen kielen neuvojina toimii saamelaisalueella tutkimuskeskuksen sivutoimisesti palkkaamia asiantuntijoita. Vaativampaa saamen kielen kehittämistä ja tutkimusta varten tutkimuskeskuksessa on myös saamen kielen tutkijan toimi, mutta se on pätevien hakijain puutteessa jäänyt täyttämättä.

Missä määrin saamen kielellä sitten on kirja- ja sivistyskielenä käyttöä ja merkitystä? Aina viime vuosisadanvaihteeseen saakka saameksi julkaistiin etupäässä uskonnollista, vähemmässä määrin käytännöllistä oppi- ja valistuskirjallisuutta. Vuoteen 1898 mennessä oli ilmestynyt yhteensä

369 saamenkielistä painotuotetta, mikä ei ole lainkaan väheksyttävä määrä, kun otetaan huomioon, että kyseessä on sivistyskeskuksista kaukana asuvan, pienen vähemmistön kieli. Tämän vuosisadan alussa saamenkielinen taidekirjallisuus lähti liikkeelle Norjassa, Ruotsissa ja Suomessa lähes yhtä aikaa. Alkufanfaarina soi ruijansaamelaisen opettajan ja suurkäräjämiehen Isak Saban (1875 - 1921) runo "Same sogá lavla" (Saamen suvun laulu), joka v. 1906 ilmestyi aikakauslehdessä "Sagá Muittalægge" (Sanomien kertoja). Tämä komea kansallishenkeä ja tulevaisuudenuskoa uhkuva runo tunnetaan saamelaisten kansallislauluna. Vain neljää vuotta myöhemmin julkaistiin Ruotsissa Johan Turin (1854 - 1936) "Muittalus samid birra" (Kertomus saamelaisista), ehkä maineikkain teos, mitä saameksi on tähän mennessä ilmestynyt. Kolmas vuosisadan alun saamelaiskirjailija oli norjansaamelainen opettaja Anders Larsen (1870 - 1949), jonka teos "Pæivve-Alggo" (Päivänkoitto) ilmestyi v. 1912. Suomessa taas Utsjoelta kotoisin oleva vastavalmistunut nuori opettaja Pedar Jalvi (1888 - 1916) julkaisi v. 1915 omalla kustannuksellaan runo- ja novellikokoelman "Muottačalmit" (Lumihiutaleita).

Nämä neljä vuosisadan alun saamelaiskirjailijaa eivät olennaisesti muuttaneet saamenkielisen kirjallisuuden suuntaa. Julkaisutoiminnan päälinjana pysyi uskonnollinen ja valistuskirjallisuus. Maailmansotien väliseltä ajalta ansaitsee maininnan pari kirjoittajaa, nimittäin ruotsinsaamelainen Nils Nilsson Skum (1872 - 1951), jonka poroja ja poronhoitoa käsittelevä kaksikielinen teos "Same sita - Lappbyn" ilmestyi tekijän itsensä kuvittamana v. 1938, ja utsjokelainen Aslak Guttorm (s. 1907), jonka runo- ja novellikokoelma "Koccam spalli" (Herännyt tuulispää) keräsi ilmestyessään v. 1940 suurta suosiota.

Saamenkielisen kirjallisuuden historia on sysäyksittäistä. Juuri nyt on Suomessa menossa erityisen vilkas kausi. Sen voi laskea alkaneen v. 1971, jolloin Utsjoen saamelainen Kirsti Paltto (s. 1947) julkaisi novellikokoelmansa "Soagŋu" (Kosinta). Paltto ammentaa aidosta saamelaisperinteestä ja kirjoittaa sujuvasti. V. 1979 hän julkaisi runokokoelman "Riđđunjárga" ja v. 1980 laajahkon novellin "Vilges geađgi" (Valkoinen kivi). Sápmelaš-lehteen hän on vuosien mittaan kirjoittanut sekä runoa että proosaa. Eräissä hänen kirjoituksissaan on hyvin painava yhteiskunnallinen sanoma: hän haluaa puhua sorretun saamelaisvähemmistön puolesta. Pekka Lukkari (s. 1918) tunnetaan koulukirjoistaan "Lavlagak" (Lauluja)

(1963) ja "Lohkamušak" (Lukemisia) (1972), joissa hän on julkaissut sekä omia tuotteitaan että käännöksiä, mutta v. 1976 häneltä ilmestyi runokoelma "Kaggessčiekčik" (Kankaanvanuttajat). Monipuolisena taiteilijana laajaa huomiota herättänyt Nils Aslak Valkeapää (s. 1943) on julkaissut kaksi herkkää kokoelmaa, "Giđa ijat čuov'gadat" (Kevään yöt valoisat) (1974, suom. 1980) ja "Lávlo vizar biello-cizas" (Laula, viserrä, sinirinta) (1976). Vielä on mainittava Eino Lukkarin (1923 - 73) postuumi kertomuskokoelma "Bás-Gálle ja eara muitalusat" (Bás-Gálle ja muita kertomuksia) (1979) sekä Rauni Magga Lukkarin (s. 1943) runokokoelma "Jienat vulget" (Jäät lähtevät) (1980). Hyvän läpileikkauksen Suomen saamelaisesta kirjallisuudesta kautta aikojen antaa kaksikielinen antologia "Skabmatolak - Tulia kaamoksessa" (1974).

Ruotsin viimeaikaisista pohjoissaamelaisista kirjailijoista merkittäv in on Paulus Utsi (1918 - 75), joka kirjoitti sekä ruotsiksi että saameksi. Hän julkaisi mm. kokoelmat "Dikter" (saameksi ja ruotsiksi) (1970) ja "Giela giela" (Kiehdo kielin) (1974). Norjassa on vuodesta 1973 alkaen ilmestynyt kirjallinen aikakausjulkaisu "Čállagat" (Kirjoituksia), jossa on esiintynyt jo kymmeniä kirjoittajia runo- ja proosatuottein. V. 1975 ilmestyi kokoelma "Jurdagat ja sánit, Sámi divtat" (Ajatuksia ja sanoja, Saamelaisia runoja).

Pohjoissaamen lisäksi käytetään vähäisessä määrin myös etelä-, luulajan, inarin- ja koltansaamea kirjakielenä. Eteläsaamen kirjakiellellä on pitkä historia, edustivathan varhaisimmat saamenkieliset kirjalliset tuotteet juuri eteläisiä murteita. Nykyään eteläsaamen kirjakieltä käytetään lähinnä vain eräissä peruskoulun alkeisoppikirjoissa. Luulajansaamelaisen kirjallisuuden aloitti Lapin uskonnollinen herättäjä Lars Levi Laestadius (1800 - 61), joka vuodesta 1839 alkaen julkaisi toistakymmentä painotuotetta luulajansaameksi, pääasiassa hänen itsensä kirjoittamia tai kääntämiä uskonnollisia ja valistuskirjasia. Merkittävin luulajansaameksi julkaistu teos on Anta Pirakin (1873 - 1951) v. 1937 ilmestynyt omaelämäkerrallinen "Jáhttee saamee viessoom" (Paimentolais-saamelaisten elämä). Vähäisessä määrin, mm. alkeisoppikirjoissa, luulajansaamen kirjakieltä viljellään jatkuvasti. Inarinsaamea on jossakin määrin käytetty kirjakielenä 1800-luvun puolimaista ja koltansaamea vuodesta 1973, kuten edellä jo on todettu.

Myös Kuolan niemimaan saamelaisten murteilla on ajoittain tehty kirjallisia yrityksiä. Jo v. 1878 ilmestyi Matteuksen evankeliumi kildinin-

saameksi. Pitkän tauon jälkeen kildininsaame koki lyhyen renessanssin kirjakielenä v. 1933 - 35, jolloin julkaistiin useita valistus- ja oppikirjoja. Kokeilu epäonnistui osittain, eikä sen koommin ole Neuvostoliitossa saamenkielistä julkaisutoimintaa harjoitettu. Suullista saamen kielen ja saamenkielistä opetusta kouluissa kuitenkin annetaan, ja viime aikoina on ryhdytty toimiin myös kirjakielen elvyttämiseksi.¹

Tärkeä osuus saamen kielen julkisessa käytössä on lehdistöllä ja radiolla. Vanhin saamenkielinen aikakauslehti "Nuorttanaste" (Idäntähti) on ilmestynyt Norjassa säännöllisesti vuodesta 1898. Lisäksi Norjassa ilmestyvät nykyisin aikakauslehdet "Sárgat" (Sanomia) vuodesta 1956 ja "Sámi Aigi" (Lapin aika) vuodesta 1979. Sarjassaan "Dieđut" (Tietoja) Pohjoismaainen saamelaisinstituutti julkaisee tieteellisiä monografioita, tutkimusraportteja ja toimintakertomuksiaan. Se on maailman ainoa saamenkielinen tieteellinen julkaisusarja. Suomessa ilmestyy säännöllisesti v. 1934 perustettu aikakauslehti "Sápmelaš" (Saamelainen), joka toimii paitsi kanavana kirjoittamista harrastaville saamelaisille myös kiinteästi saamelaisasioita seuraavana ja kantaa ottavana kulttuuripoliittisena julkaisuna. Viime vuosina on monisteina toimitettu myös inarin- ja koltansaamelaisia lehtisiä. Lisäksi Ruotsin Kaaresuvannon ja Suomen Enontekiön saamelaisjärjestöjen yhteishankkeena on usean vuoden ajan ilmestynyt "Vuovjjuš" (Saamelainen) -lehti muutamia numeroita vuodessa. Ruotsin saamelaisväestön äänenkannattajana toimii etupäässä ruotsinkielisenä ilmestyvä aikakauslehti "Samefolkets Egen Tidning" (nimellä "Samefolkets Egen Tidning" jo vuodesta 1918), joka julkaisee myös saamenkielisiä kirjoituksia.

Kaikissa kolmessa maassa on saamenkielisiä yleisradiolähetyksiä muutamia tunteja viikossa. Suomen Yleisradio lähettää Lapin alueradion kautta saamenkielistä ohjelmaa kaksi tuntia viikossa. Siitä kymmenen minuuttia on kolttaa ja loput pohjoissaamea, viime vuosina on lähetetty jokunen inarinsaamelainenkin ohjelma. Sisältönä on uutisia ja ajankohtaisia asioita sekä kerran viikossa hartaushetki.

Kirkot ovat osoittaneet suurta kiinnostusta saamelaisväestöä kohtaan aina 1500-luvulta alkaen. Raamattu, vähä katekismus ja virsikirja ovat jo kauan olleet saatavissa pohjoissaameksi ja ruotsinsaameksi, minkä lisäksi on runsaasti muuta uskonnollista kirjallisuutta. Monissa Suomen,

¹ Vuonna 1982 on ilmestynyt kildininsaamelainen aapinen.

Ruotsin ja Norjan saamelaisalueen seurakunnissa on jatkuvasti saamentaitoisia pappeja ja järjestetään saamenkielisiä jumalanpalveluksia. Parhaillaan on käynnissä ortodoksisten hartaustekstien kääntäminen koltansaameksi.

Vielä pari vuosikymmentä sitten oli asiantuntijainkin keskuudessa yleisesti vallalla käsitys, että saamen kieli on lopullisesti häviämässä ja saamelaiset itse assimiloitumassa valtaväestöön. Sen jälkeinen kehitys on täydellisesti yllättänyt häviön ennustajat. Saamelaisten kaikinpuolinen aktivoituminen on nostanut saamen kielen ja monet saamelaiskulttuurin piirteet ennen näkemättömään kukoistukseen. Kun saamelaisnuoret 1950- ja 1960-luvulla unohtivat äidinkieltänsä ja omaksuivat valtaväestön kielen ja käytöstavat, niin nyt pidetään saamen kielen taitoa kunnia-asiana ja äidinkieltänsä unohtaneet opettelevat sitä uudelleen. Ilmiö ei ole irrallinen, vaan liittyy osana siihen globaaliin liikkeeseen, jonka maailman vähemmistö- ja alkuperäiskansat ovat nostattaneet elinehtojensa, omaleimaisuutensa ja olemassaolonsa puolustamiseksi kansainvälisen yhtenäiskulttuurin paineita vastaan. Tekno- ja byrokraattien unelma yhtä kieltä puhuvasta, yhtäläisesti käyttäytyvästä, läpikotaisin standardoidusta maailmankylästä ei näytä toteutuvankaan noin vain.

KIRJALLISUUTTA

- AIKIO, SAMULI 1978. Die Anfänge der lappischen Prosaliteratur mit einer kleinen Geschichte der lappischen Presse. - Mitteilungen aus der Deutschen Bibliothek. Jahrbuch für finnisch-deutsche Literaturbeziehungen. Nr. 12. S. 3 - 20. Helsinki.
- ASP, ERKKI 1966. The Finnicization of the Lapps. A Case of Acculturation. - Turun yliopiston julkaisuja B 100. Turku.
- Doaibmačilgehus 1979, Årsberetning/verksamhetsberättelse 1979, Toimintakertomus 1979. - Dieđut nr. 1. 1980. Guovdageaidnu.
- HANSEGÅRD, NILS ERIK 1968. Tvåspråkighet eller halvspråkighet? Stockholm.

- HYVÄRINEN, HEIKKI 1979. Saamelainen kiinteistö oikeudessamme. Muutamia suuntaviivoja. - Saamelaisvaltuuskunnan julkaisuja n:o 1. Komiteamietintö 1979: 30. Helsinki.
- ITKONEN, ERKKI 1951. Suomen tunturilapin kirjakielen kehitysvaiheet. - Virittäjä. S. 169 - 183.
- 1971. Suomenlappalaisia kirjailijoita. - Kalevalaseuran Vuosikirja 51. S. 68 - 83.
- KERT, G. M. 1967. Saamskaja pišmennost'. - Pribaltijsko-finskoje jazykoznanije. S. 110 - 115. Leningrad.
- KORHONEN, MIKKO 1981. Johdatus lapin kielen historiaan. - Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 370. (Erityisesti s. 53 - 67.) Helsinki.
- NICKUL, KARL 1970. Saamelaiset kansana ja kansalaisina. - Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 297. Helsinki.
- QVIGSTAD, J. - WIKLUND, K. B. 1899. Bibliographie der lappischen Litteratur. - Suomalais-ugrilaisen Seuran toimituksia 13. Helsingfors.
- Saamelaiskomitean mietintö. - Komiteamietintö 1973: 46. Helsinki.
- Saamelaisten koulutuksen kehittämistoimikunnan mietintö. - Komiteamietintö 1971: B 63. Helsinki.
- Saamen kielen opetus suunnitelmatoimikunnan mietintö I - II. - Komiteamietintö 1973: 88 ja 1974: 96. Helsinki.
- Samenes og sameområdens rettslige stilling historisk belyst. 1977. Foredrag og diskusjoner på symposium avholdt 7. - 9. november 1973. (Redaktør KNUT BERGSLAND.) - Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie A. Forelesninger 28. Oslo.
- Samerna i Sverige. Stöd åt språk och kultur. - Statens offentliga utredningar 1975: 99 ja 1975: 100. Stockholm.
- Skabmatolak - Tulia kaamoksessa 1974. Saamelais kirjallisuuden antologia. (Toimittaneet SAMULI AIKIO, ERKKI ITKONEN ja PEKKA SAMMALLAHTI.) Helsinki.
- The Lapps to-day in Finland, Norway and Sweden I. 1960. (Edited and compiled by ROWLAND G. P. HILL.) Paris.
- The Lapps today in Finland, Norway and Sweden II. 1969. (Edited on behalf of the Nordic Lapp Council by ROWLAND G. P. HILL and KARL NICKUL.) Oslo.